

Prof. Dr.

KEMAL H. KARPAT

TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM OSMANLI MİRASI

1994 YILINDAN BAKILDIĞINDA AVRUPA'DA OSMANLI YÖNETİMİ	9
OSMANLI DEVLETİ'NİN ORTODOKS HİRİSTİYAN KİLİSESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE POLİTİKALARI	69
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ	99

İKİNCİ BÖLÜM CUMHURİYET DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASI

TÜRK DIŞ POLİTİKASI: BAZI TANITICI BİLGİLER	161
ARAP-TÜRK İLİŞKİLERİ	177
TÜRKİYE'NİN ARAP DÜNYASI VE İSRAİL İLE İLİŞKİLERİ	193
KIBRIS ÜZERİNDE SAVAŞ: ENOSİS TRAJEDİSİ	225
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ	249
ESKİ SOVYET CUMHURİYETLERİNİ DÜNYA SİSTEMİYLE BÜTÜNLEŞTİRMEDE TÜRKİYE VE İRAN'IN ROLÜ	291

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GÜNCEL YAZI VE RÖPORTAJLAR

TÜRKİYE AÇISINDAN AVRASYA	339
TÜRKİYE'NİN UZUN AVRUPA YOLCULUĞU	347
KENDİNE GÜVENEN BİR TÜRKİYE AB'Yİ GÜÇLENDİRİR.....	351
ERMENİ SORUNUNU ANLAMAK İÇİN DOĞRU YÖNTEM NE?	357
BİR MİLYON ERMENİ 1917'DE KUZEYE GÖÇTÜ.....	363
AVRUPA'YA İTİMADIM YOK	375
İNDEKS.....	389

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI MİRASI

1994 YILINDAN BAKILDIĞINDA AVRUPA'DA OSMANLI YÖNETİMİ*

1991'de SSCB'nin dağılmasını Kafkasya ve Orta Asya'da sekiz bağımsız devletin kurulması takip etti. Bunların altısında Müslümanlar ve Türkler nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Hepsinin Osmanlı Devleti'yle on dördüncü yüzyılda başlayan ve on dokuzuncu yüzyıla kadar devam eden bağları vardı. Bugün Balkanların yeniden bir uluslararası çatışma alanı olarak ortaya çıkması Batı'nın Türkiye'ye olan ilgisini yeniden alevlendirmiş durumda... Balkanlar 1878-1913 döneminin sonrasına kadar esas olarak Osmanlı toprağıydı ve Türkiye açısından stratejik, ekonomik ve kültürel önemini hep sürdürdü. Tarih öngörülmeven ve beklenmedik şekilde Türklerin kültürel, dinsel ve siyasal mirasını yeniden canlandırdı ve Avrupa'nın çağdaş siyasetiyle iç içe geçirdi. Kafkasya ve Orta Asya, sadece kendi ayakta kalma mücadeleleri icabınca değil; aynı zamanda Asya, Avrupa ve ABD arasında yeni oluşmakta olan güç dengesinin hayati bir unsuru olarak da hızla küresel ekonomik ve siyasal sistemin ve Batı'nın bir parçası haline geliyor. Eski SSCB'nin yeni Müslüman cumhuriyetlerinin çoğu, büyük ölçüde Türkiye'nin baskısıyla Latin alfabesini kabul etmeye karar verdiler. Böylelikle, Türkiye Türkleriyle Asya'daki dindaşları arasındaki yetmiş yıldır kesintiye uğramış olan bin yıllık ilişki bambaşka bir bağlamda yeniden başladı.

* İlk yayınlandığı yer için bkz. "The Ottoman Rule in Europe From the Perspective of 1994", *Turkey Between East and West*, der. V. Mastny&R. C. Nation, Boulder: Westview Press, 1996.

Türkiye'yi bir istikrar vahası olarak gören Batı, ondan yeni bağımsızlığını kazanan devletler için bir demokrasi, laiklik ve hür teşebbüs modeli vazifesi görmesini bekledi. Türkiye'nin bir model olarak düşünülmesinin sebebi, Orta Asyalılar açısından taşıdığı ve geçmişte yok saymak istediği çok eskilere dayanan tarihsel, etnik ve dinsel önemin yanı sıra laik ve demokratik bir rejime ve nispeten gelişmiş bir piyasa ekonomisine sahip olmasıydı. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Türkiye'nin bir rol modeli olarak sahip olduğu çekiciliğe daha da ağırlık kattı.

Türk hükümeti bizzat üstlendiği veya birilerinin kendisine verdiği bu rolleri, üzerinde pek fazla düşünmeden tereddütsüz kabul etti. Kendisinden beklenen rolle geçmişte Asya'yla veya Müslümanlarla ilişkilerinin zayıf oluşu arasındaki çelişkiyi önemsemedi. Türkiye Cumhuriyeti, neredeyse daha en başından itibaren, Orta Asya ve Azeri halklarının tarihlerine, kültürlerine ve dillerine karışmadı, hatta en ufak bir ilgi bile göstermedi. Birçok Türk bölgeye yoğun ilgi gösterse de; devlet, yayılcılıkla, Pantürkizm'le ve Panislâmizm'le suçlanmamak için, yetmiş yıl boyunca sadece Orta Asya'daki değil, Balkanlardaki Türk ve Müslümanlara da uzak kaldı.¹

Türkiye'yi bir rol model olarak çekici kılan özelliklerin hepsi Batı'dan alınmıştı. Başka bir deyişle, Batı Türkiye'yi bu edinilmiş Batı değerlerini ve yaşam tarzlarını eski Sovyetler Birliği coğrafyasında yeni ortaya çıkan Müslüman devletler grubuna aktaracak bir istasyon olarak kullanmayı umuyordu. Orta Asya'daki bu Müslüman devletler Baltık ülkeleri gibi Hıristiyan olsaydı veya Batı daha iyi model teşkil edecek başka bir Müslüman ülke bulsaydı, büyük ihtimalle Türkiye anında gözden çıkarılırdı. Ayrıca Avrupa sanki Türklerin yetmiş yıllık aralıksız modernleşme ve Batılılaşma çabalarını yok saymaya

1 Türk hükümeti Bulgar Türklerini savunmaya, yükselen iç baskılar sebebiyle ve ancak Batı da Bulgaristan'ın yaptıklarından rahatsız olduğunu ve durumdan faydalanarak komünist rejimin insan hakları ihlallerine karşı baskı yapacağını belli ettikten sonra, oldukça geç bir tarihte, 1985'te başlamıştır. Bulgar Türkleri hakkında bkz. Kemal H. Karpat, ed. *The Turks of Bulgaria* (İstanbul, Isis, 1990).

ve Türkiye'yi köktendinciliğin, İslâmcılığın veya gerçek dünyadan ziyade hayal dünyasında yaşayan diğer sözde Batı karşıtı hareketlerin ağına düşmek üzere olan bir Müslüman ülke olarak kabul etmeye hazır gibiydi.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye üzerinde yoğunlaşan dış politika planlarının arkasındaki temel fikir İslâm etrafında şekillendi. Türkiye'nin Müslüman olması ve Asya ve Kafkasya'daki Türk kökenli halklarla ortak bir etnik kimliği paylaşması sebebiyle Orta Asya'da bir rol oynaması beklendi ve nitekim Türkiye de bu özellikleri sayesinde bunu başarabildi. Batı, Türkiye'yi demokrasi, laiklik ve kapitalizm gibi Batılı değerleri Asya'da dindaşlarına aktarabilecek ölçüde Batılılaşmış bir ülke olarak görmeye razı olsa bile, Müslüman oldukları için Avrupa kültür ve medeniyetinin gerçek ortakları olarak görmeye razı değildi. Avrupa, ortalama olarak çoğu Türk'ün yaşamında kilit bir rol oynayan İslâm'ın, Hıristiyan muadillerinden daha liberal nitelikte, kendine özgü bir Türk kültür ve davranış karakteristiği meydana getirdiğini hiçbir zaman anlayamadı. Nitekim bugün Türkiye ancak Asyalı, Müslüman-Türk mirasını koruyarak bölgede bir rol oynayabilir.

Orta Asya ülkelerinin İslâmi kimliklerine ve etnik Türk kökenlerine büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır. Kazakistan Komünist Partisi'nin ilk genel sekreteri Dinmukhamed Kunaev bunu özellikle vurgulamıştır.² Özbek Devlet Başkanı İslâm Kerimov ve yardımcıları Özbekistan'ı Türkiye'ye yaklaştıranın tarih, din ve kültür olduğunu ve Türkiye'yi bu yakınlık sebebiyle bir model olarak görmeye razı

2 1992 yılı Aralık ayının başlarında merhum Kunaev'le (Ağustos 1993'te vefat etti) evindeki görüşmemiz sırasında ona kendisini öncelikle Kazak mı, Müslüman mı, yoksa komünist mi olarak gördüğünü sordum. "Hepsi birden" diye cevap verdi, ama Allah'a inandığını da ekledi. Sonra Müslüman kıyafetleri giymiş olan dedesinin resmini gururla bana gösterdi. Resim hac dönüşü çekilmişti. Kunaev aile bağlarını ve kendi şahsi geçmişini görmezden gelemeceğini de belirtti ve bütün bunların kendisini Türkiye'ye yakın hissetmesine yol açtığını ifade etti. Genel sekreterlik görevinden Mihail Gorbaçov'un emriyle alınmadığını, kendisinin istifa ettiğini iddia etti.

olduklarını açıkça ifade etmiştir. Ayrıca Özbekistan “Sovyet döneminde halkın tutum ve davranışlarında, kültüründe ve adetlerinde meydana gelen büyük değişimin etkilerini de göz ardı etmeksizin bin yıllık kendine özgü devlet yapısını yeniden yapılandırmaya” niyetli görünmektedir.³ Kırgızistan lideri Askar Akaev, anayasaya ahlaki değerlerin kaynağının İslâm olduğuna dair bir ibare konulmasını teklif etmiş ve tıpkı Kerimov gibi o da umreye gitmiştir. Bu arada, merhum Turgut Özal dışında hiçbir Türk padişah veya devlet başkanının görevi başındayken Mekke’ye gitmediğini belirtmeliyiz.

Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya arasındaki tarihsel ve İslâmi ilişkiler ve Orta Asya’nın değişim ve modernleşme yönündeki kararlılığı, Türkiye Türkleriyle yeni bağımsızlığını kazanan devletler arasında sağlam bir işbirliği yapısının temellerini atmaktadır (Azerbaycan’da Ebulfez Elçibey’in devrilmesi Türkiye’nin bölgedeki konumuna ağır bir darbe vursa da, Orta Asya ve Kafkasya’da gelecekte kurulacak ilişkilerin temellerini ortadan kaldırmamıştır). Kısacası Türkiye ne İslâm’dan ve Türklükten ne de Batı tarzı modernleşmeden vazgeçebilir. Modernleşme idealine bağlılık modern Türkiye’nin yaşamında her zaman belirleyici oldu ve hâlâ da olmaya devam etmektedir. Atatürk tarafından sürekli olarak vurgulanan bu ideal, 1924 Anayasası’na da cumhuriyetin altı ilkesinden biri olan “inkılapçılık (devrimcilik)” adıyla girmiştir. Bugün, Batı kaynaklı modernleşme ve ilerleme fikirleri toplumun kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ve nasıl ki Türkiye’yi İslâm’dan vazgeçirmek mümkün değilse bu fikirlerden vazgeçirmek de mümkün değildir.

Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’da oynayacağı rolle ilgili tartışma, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (o zamanlar Avrupa Topluluğu’na) tam üye olarak kabul edilip edilmeyeceğiyle ilgili tartışmayla çok yakından ilgiliydi. Türkiye’nin üyelik başvurusu yıllarca askıya alındı ve daha sonra ülkenin düşük ekonomik gelişme düzeyi, yüksek enflasyonu, düşük vergi gelirleri, yüksek devlet harcamaları, devlet

3 Kerimov ve Akaev’in bu konudaki açıklamaları için bkz. *Foreign Broadcasting Information Service* (Central Eurasia), 27 Aralık 1991 ve 11 Mart 1993.

sektörünün çok büyük oluşu ve insan hakları ihlalleri gibi konular gerekçe gösterilerek esastan reddedildi. Ne var ki Avrupa'nın Türkiye'yi kabul etmemesinin esas sebebi ekonomi değildi. Ian O. Lesser'in söylediği gibi: "Avrupalılar için temel mesele şudur: Avrupa elli yedi milyonluk bir Müslüman ülkeyi gönül rahatlığıyla kabul edebilir mi, edemez mi, dahası etmeli midir, etmemeli midir? Ayrıca bu konunun, Batı Avrupa'da, bilhassa Mağrip ve Türkiye'den gelen Müslüman göçmenlere karşı hoşgörüsüzlüğün ve yabancı düşmanlığının tırmandığı bir dönemde gündeme gelmesi de manidardır."⁴

Nitekim Avrupa, Vatikan'ın üstü örtülü onayıyla Doğu Avrupa ülkelerine sıcak duygularla kollarını açarken, elli yıllık dostluğu hiçe sayarak Türkiye'yi Avrupa Topluluğu içinde gerçek bir ortak olarak görmeye razı olmamıştır. Dolayısıyla, Batı kendi çıkarları gerektirdiğinde Türkiye'nin potansiyelini ve kendine has özelliklerini ön plana çıkarmakta; buna karşılık Türkiye, kendi millî çıkarları söz konusu olduğunda bile, talimatlara uygun hareket etmediğinde hemen onu eleştirmeye ve cezalandırmaya başlamaktadır. Batı, daha önce Hıristiyan azınlıkların "haklarını" kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamasına benzer bir şekilde, bugün de Türklere diz çöktürmek için Kürt sorununu kullanmaktadır. Öte yandan, Türk dış politikası da entelektüel zayıflığı yüzünden hata yapmaktadır. Türkiye'nin liderleri, devlet gemisini, hem Avrupa'ya hem de Ortadoğu'ya ait olduklarını iddia ederek her ikisine de uzak kalacak şekilde idare etmişlerdir. Dolayısıyla Türkler sonunda dünyanın dinsel, kültürel ve etnik haritasında kendi konumlarını tanımlayamaz, daha doğrusu tanımlamak istemez hale gelmişlerdir. Bugün Türkiye, Batı medeniyetine yönelmiş bir Müslüman ülkedir ve yeni "ihtida etmiş" olmanın verdiği heyecanla Müslümanlar arasında yeni inancını (laiklik, demokrasi, etnik milliyetçilik) yaymaya hazırdır. Lakin kültürel ve tarihsel konumunun belirsiz olması sebebiyle bu rolü yerine getirememektedir.

4 Graham Fuller ve Ian O. Lesser (Paul B. Henze ve J. F. Brown ile birlikte), *Turkey's New Geopolitics* (Boulder: Westview, 1993), s. 105.

BİR İMAJIN OLUŞUMU

Çeşitli etnik ve lengüistik gruplara mensup Türkler, hep birlikte, üçüncü yüzyılda (belki daha da önce) sanki görünmez bir mıknaşın çekim kuvvetine kapılmışçasına Batı'ya, Avrupa'ya doğru hareket etmeye başladılar. Hunlar, Peçenekler, Kumanlar (Kıpçaklar), Uzlar ve son olarak üçüncü yüzyılda Tatarlar (Moğollar) Karadeniz'in kuzeyindeki yolu takip ederek batıya geldiler. Bunların birçoğu vaftiz olarak Ortodoks Hıristiyanlığı benimsediler (Kumanların ana gövdesi Katolik oldu) ve hızla asimile oldular. Öyle ki Orta ve Güneydoğu Avrupa'nın yerel halklarında bunların tek bir izi bile kalmadı. On üçüncü yüzyıldaki Altın Ordu fetihlerinden sonra veya daha önce Müslüman olanlar (örneğin Bulgarlar 880 yılında İslâm'ı kabul ettiler) Orta Asya'da kaldılar veya Uralların doğusuna çekildiler. Batı için din, daha en başından itibaren "onlar" (Türkler) ile "biz"i (Hıristiyanlar) ayıran temel ölçüttü.

Türklerin güney kolu daha sekizinci yüzyılda göçebe aşiretler olarak Anadolu'ya varmaya başladı. İslâm'ı kabul etmemiş veya temel kimlikleri haline getirecek kadar içselleştirmemiş olanlar Hıristiyanlığı kabul etti ve bunların bazıları, örneğin Karamanlılar, Türkçe konuşmayı sürdürmekle birlikte Rum olarak görüldüler. 1926'da bu insanlar Yunanistan'daki (Girit'in) Türklerle mübadele edildiler ki bunların bir kısmı aslında Müslümanlığı kabul etmiş Rumlardı. Dolayısıyla görüldüğü üzere milliyeti belirleyen dindi. Türklerin büyük çoğunluğu 950 yılı civarında kitlesel olarak Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra onuncu ve on birinci yüzyılda Anadolu'ya yerleştiler. Selçuklu sultanı Alparslan'ın 1071'de Malazgirt Savaşı'nda Bizans İmparatoru'nu yenilgiye uğratıp Kudüs'e doğru ilerlemesinden sonra (ki bunlar dinî heyecandan ziyade siyasal ve ekonomik hesaplara dayanan adımlardı) olumsuz bir İslâm imajı, son derece kuvvetli bir şekilde yeniden gündeme geldi.

Sekizinci yüzyılda Damaskoslu (Şam) İoannes, Hazreti Muhammed'in Hıristiyanlığa düşman sahte bir peygamber olduğunu ve onun takipçilerinin ahlaksız, sapkın ve yozlaşmış bir yolu takip

ettiğini belirtmişti. Dolayısıyla Türkler zaten hâlihazırda mevcut olan olumsuz bir Müslüman imajının bir parçası haline geldiler. Bu imaj ileri tarihlerde zaman zaman yeniden diriltildi, pekiştirildi ve şartları dikkate almaksızın her seferinde yeni argümanlarla ortaya sürüldü.⁵ Anadolu'daki Haçlı ilerleyişini Türklerin durdurmuş olması ve daha sonra Zengi, Nureddin (ki Selahattin Eyyübi ona tâbiydi) ve Kutuz gibi sultanların Haçlıları Suriye ve Mısır'dan çıkartması gibi olgular da hiç şüphe yok ki Türkleri Avrupalılara sevdirecek şeyler değildi.

Osmanlı Devleti'ni kuran Türklerin batıya göç etme sebebi Hıristiyanlarla karşı karşıya gelmek değil, Moğolların baskısından kaçmaktı. 1354'te Türkler Orhan Gazi'nin Bizanslı kayınpederinin Konstantinopol tahtına çıkmasına yardım etmek amacıyla Balkanlara geçtiler. Zamanla ilk Osmanlı sultanları ve onların silah arkadaşları (ki bunların bazıları, örneğin Mihaloğulları, Rum'du) *gazi* adını aldılar ve batıdaki topraklara yönelik fetih savaşlarını meşrulaştırmak amacıyla *gazavat* ideolojisini benimsediler.⁶ Ne var ki, Türklerin Balkanlarda fethettikleri yerler Doğu Roma İmparatorluğu'nun topraklarıydı. Burası aynı zamanda dördüncü Haçlı seferleri sayesinde Ortaçağ'daki devletlerini yeniden kurmuş olan Bulgar, Sırp ve diğer grupların çekişme sahasıydı. Haçlı seferleri yarımadayı perişan etmiş;

5 Brandon H. Beck'in şu ifadesi kadim geçmişte oluşturulmuş imajların ne kadar kalıcı bir etkiye sahip olduğunu çarpıcı bir şekilde göstermektedir: "Bugün Türkiye'yi ziyaret eden biri... şahsen dostça ve sıcak bir şekilde karşılanacaktır... Yine de daha önce yazılıp çizilenlerle ilgili aklında oluşan bazı şeyler olmaksızın Sirkeci Garı'ndan veya Yeşilköy'deki havaalanından adımını atması pek de kolay değildir." *From the Rising of the Sun-English Images of the Ottoman Empire to 1715* (New York: Peter Lang Publishing, 1987), s. IX-X.

6 Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire* (Londra: Royal Asiatic Society, 1938); Fuat Köprülü, *Les Origines de l'Empire Ottoman* (Paris: E. De Boccard, 1935). Köprülü'nün çalışmasının Türkçe ve İngilizce versiyonları da vardır; W. L. Langer ve R. P. Blake, "The Rise of the Ottoman Turks and its Historical Background", *American Historical Review* XXXVII (Nisan 1932): 468-505. Türklerin zamanla Bizans'a nasıl sızdıklarını gösteren bir çalışma için bkz. R. S. Atabinen, "Les Turcs à Constantinople du V au XV Siècle", *Revue D'Histoire Diplomatique* (Ekim-Aralık 1953): 338-364.

Konstantinopol'ü işgal eden Haçlılar, altmış yıl boyunca Rumları Katolik yapmaya çalışıp durmuşlardı. Dolayısıyla Türk fethi sadece Balkanları Batı hâkimiyetinden kurtarmakla ve bugün Yunanistan'ı oluşturan topraklarda feodal düzene son vermekle kalmadı, Ortodoks Hıristiyanlığın varlığını da güvence altına aldı. Böylece Türkler istemeden Ortodoks Hıristiyanlıkla Roma arasındaki mücadeleye bulaşmış oldular ve bir süre sonra da bu hizipleşmeyi sürekli hale getirmekle suçlandılar.

Ortodoks Hıristiyanların beslediği iyi duygular, Türklere Batı Hıristiyanlığına karşı müttelikler kazandırdı ve yarımada'daki Türk egemenliğinin güçlenmesine yardım etti. Niğbolu (1396) ve Varna (1444) gibi Batı tarafından düzenlenen çeşitli Haçlı saldırılarının başarısızlıkla sonuçlanması, Türklerin savaş becerileri kadar yerli Hıristiyan nüfusun Batı'ya karşı beslediği husumetten de kaynaklanıyordu. Billhassa birçok Rum "Papa'nın külahındansa Padişah'ın sarığı" yeğlediğini açıkça ifade ediyordu. Bazı Rum Ortodoks piskoposları, örneğin Antakyalı Anthimos, on sekizinci yüzyılda bile Türk padişahının Ortodoks Hıristiyanları korusun ve gözet sin diye Tanrı tarafından gönderilmiş bir armağan olduğunu yazabiliyordu.

Ortodoks Kilisesi, Roma'yla birleşmeyi ve Roma'ya tâbi olmayı savunan birlik yanlılarıyla, birleşmeye karşı çıkan ve Türklerden yana olan "milliyetçiler" arasında ikiye bölündü. Bizans'ı yönetenlerin 1439'da toplanan hayati öneme sahip Floransa Konsili'nde Roma'yla birleşmeyi kabul etmesi bölünmeyi daha da derinleştirdi. Bu durum yeni Osmanlı padişahı II. Mehmet'i (1451-1481) olası bir Batı işgalinden önce davranıp Konstantinopol'ü fethetmeye (1453) yöneltti. Böylelikle Türkler, aslında hiç böyle bir amaçları olmamasına karşın, Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki 500 yıllık çetin mücadeleye müdahil olmuş ve iki kilisenin birleşmesine mani olmuşlardı. En azından görünüş buydu. Günümüzde Yunanistan'ın Türkiye'nin Avrupa'yla bütünleşmesini engellemek için sarf ettiği çabalar, bu açıdan bakıldığında, bölge tarihinin son derece ironik bir şekilde geri dönüşü olarak görülebilir.

İtalya'ya kaçan Yunan âlimleri aracılığıyla dört bir yana yayılan ve taraflı bir gözle aktarılan bu olaylar Hıristiyanlığın düşmanı Türk imajını daha da pekiştirdi. Yunan âlimleri sonunda Moskova Sarayı'na ulaştılar ve Çar'dan İkinci Roma'yı "kurtarma" sözü aldılar. III. Ivan zaten o sırada Zoe Paleologus ile evlenmiş ve Moskova'nın Üçüncü Roma olduğu iddiasını benimsemişti (Bugün, İstanbul'daki Rum Patriği, yeniden Hıristiyanlaşmış bir Rusya'nın Türklere karşı Ortodoksların savunucusu olarak üstlendiği geleneksel rolü yeniden üzerine alacağı ve böylelikle yeniden dirilttiği emperyalist Rus milliyetçiliğini de maskeleyebileceği ümidiyle, Rusya'da kendine ortak aramaktadır).

Yüzyıllardan beri Balkanlarda ayrıcalıklı bir ticari konuma sahip olan Venediklilerin yerine zorla yerel Osmanlı tüccar ve toprak sahiplerinin geçirilmesi, durumu daha da sıkıntılı hale getirdi. Venedik, Roma Kilisesi'nin müttefiki haline geldi ve Haçlıları finanse etmeye başladı. Bu şehir devleti on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar Balkan ve Akdeniz siyasetinde faal bir oyuncu olarak etkisini sürdürdü ve Akdeniz'in belli başlı limanlarındaki konsolosları (*bailos*) sayesinde Avrupa'nın Osmanlı meseleleri hakkındaki temel istihbarat kaynağı oldu. Türkler de İtalya'da kendi temsilcilerini bulundurma hakkına sahiplerdi. Katolikler kendi topraklarında Müslüman ve Türk görmeye o kadar karşıydılar ki, Türkler Ancona gibi belli başlı İtalyan limanlarındaki ticari çıkarlarını savunmak için, buralara çoğu Balkan kökenli olan Hıristiyan elçiler göndermek zorunda kaldılar. On sekizinci yüzyılda, nihayet Habsburglar Müslümanların Viyana'da çalışmalarına izin verdiler. Osmanlı Devleti'nin Viyana'daki doksan civarında ticari temsilcisinin yirmi kadarı Müslüman'dı. Bunların arasında Türkler de vardı.

Yüz elli yıldan biraz uzun bir süre içinde, yani Osman'ın 1286'da (veya adına para bastığı 1299'da) küçük Osmanlı Beyliği'ni kurmasından II. Mehmet'in Konstantinopol'ü fethetmesine kadar,

Rumeli'nin neredeyse tamamı Türklerin eline geçti.⁷ Fetihden sonra Konstantinopol'ün Doğu Roma İmparatorluğu topraklarının idari başkenti olarak konumu yeniden tasdik edildi ve şehir "İstanbul" adını aldı (İstanbul ismi aslında "çok sayıda Müslüman'ın şehri" anlamındaki "İslâmbol" sözcüğüne değil, Rumca "şehir" anlamına gelen "İs-t-an polis" ifadesine dayanmaktadır). Slavlar ona "Çargrad" dediler, zira Konstantinopol'ü elinde tutan, Balkanların ve Anadolu'nun hâkimi olarak görülüyordu. Bu fetih, Hıristiyan dünyasında büyük bir öfkeye yol açsa da, onu Yunanların Roma karşıtı dinî hizipçiliği sebebiyle verilen ilahi bir ceza olarak görenler de vardı. Türkler, Balkanlarda yaşayan Hıristiyanları Müslüman yapmaya çalışmadılar (Boşnaklar, Bulgar Bogomilleri ve büyük ölçüde Arnavutlar kendi istekleriyle Müslüman oldular); aksine yarımadanın karışık nüfuslu yapısını dikkate alan ve bunu 1878'e kadar olduğu gibi koruyan çoğulcu bir kültürel ve dinî sistem kurdular. 1878'den sonra ise Balkanlarda yeni kurulan devletler, belki de Bulgar Devlet Başkanı Todor Jivkov'un *edinstvo* (birlik) kavramıyla en iyi şekilde tanımladığı, en kalabalık etnik grubun diğerleri karşısındaki üstünlüğüne dayanan bir siyaseti benimsediler ki Jivkov örneğinde bunun anlamı etnik Bulgarların diğer bütün etnik gruplara üstün sayılmasıydı.

Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu çok dengeli bir sosyo-ekonomik ve siyasal yapı ile çoğulcu bir kültürel-dinî korporatist temel inşa etti ve II. Mehmet zamanında (1451-81) bunu yasalaştırdı. Şekli olarak dinî fetvalar tarafından tasdik edilmekle birlikte özünde laik düzenlemelerden başka bir şey olmayan *kanunnameler* aracılığıyla gerçekleştirilen bu yasalaşma faaliyeti, imparatorluğun çöküşüne kadar varlığını sürdüren Osmanlı anayasal düzeninin temelini oluşturdu.⁸ Besbelli ki Yunan kökenli Romen tarihçi Nicolae Iorga'nın bir zamanlar ileri sürdüğü gibi bir *Byzance après Byzance* (Bizans

7 Elizabeth A. Zachariadou, *Romania and the Turks* (c. 1300-c.1500), (Londra Variorum Reprints, 1985).

8 Bkz. Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar* (Ankara, TTK, 1954) ve N. Itzkowitz ve C. Imber, çev. *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600* (New York: Praeger, 1973), s. 66-75.

sonrası Bizans) değil, özel olarak Balkanların ve Anadolu'nun çok kavimli, çok dinli yapısına uygun olarak oluşturulmuş yeni bir Türk-Müslüman düzeni söz konusuydu. On dokuzuncu yüzyıl reformları II. Mehmet'in anayasal düzeninin yeniden gözden geçirilmesinden başka bir şey değildi.⁹ (On dokuzuncu yüzyılda Fuad Paşa'nın Lübnan'da kurduğu benzer nitelikteki çok dinli düzen 1975'e kadar devam etti.)

Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu, II. Mehmet döneminde Doğu Akdeniz'de hâkim bölgesel güç haline geldi. II. Mehmet ve halefi II. Beyazıt (1481-1512) Karadeniz'i bir nevi Osmanlı *mare nostrum*'u haline getirerek imparatorluğun kuzey cenahını kuvvetlendirdiler. Bu askerî adımlar atılırken, Doğu Akdeniz'de Venediklilerle Cenevizlilerin yerini Fransa ve İngiltere'nin ticari egemenliği aldı, tüccar ve zanaatkârlardan oluşan devletin hizmetinde güçlü bir Osmanlı orta sınıfı meydana geldi.

Bu birinci dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa arasındaki karşılaşmalar (önemini kaybeden İtalyan şehir devletleri bir yana bırakılırsa) münferit ve tesadüfi nitelikteydi. İspanya ve Portekiz'den kovulan ve ilk olarak II. Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına davet edilen Yahudiler, Avrupa'yla ilgili mükemmel bir bilgi kaynağı olmalarının yanı sıra, tüccar, zanaatkâr ve serbest meslek sahiplerinden oluşan vasıflı bir insan havuzu sağladılar. II. Mehmet, Papa'ya yazdığı bir mektupta kayzer, han ve sultan unvanlarını kullanarak Papa'nın siyaseten Osmanlı gücüne tâbi olmasını talep etti. Buna karşılık Papa ise Türklerle uzlaşmanın birinci şartı olarak padişahın Hıristiyanlığı kabul etmesi gerektiğini vurguladı. Gentile Bellini tarafından kurulan resim okulunu saymazsak, Papa ile II. Mehmet arasındaki mektuplaşmadan kalıcı bir sonuç çıkmadı. Yirminci yüzyılda İslâm'ın vahye dayanan bir din olduğunu kabul

9 II. Mehmet hakkında en kapsamlı değerlendirme, bütün kusurlarına karşın, hâlâ Babinger'e aittir. Bkz. Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time* (Princeton: Princeton University Press, 1953). Kitabın genişletilmiş İtalyanca, Fransızca ve İngilizce çevirileri de vardır.

edene dek (bu da fark edilmeyen ve sonradan unutulmuş bir adımdı) Papalık İslâm'ın ve Türklerin amansız düşmanı olmaya devam etti.

OSMANLI DEVLETİ'NİN ORTA ASYA VE AVRUPA'YLA İLİŞKİLERİ

1526'da Macaristan'ın fethedilmesi, 1529'da Viyana'nın ilk kez kuşatılması ve Macaristan'ın Osmanlı topraklarına katılarak 1541'de padişahın tayin ettiği bir beylerbeyi tarafından yönetilen bir *paşalık* haline gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu Habsburglarla doğrudan çatışma içine soktu ve onu bir anda Avrupa siyasetinin faal bir oyuncusu haline getirdi. Macaristan yüzyıllar boyunca Orta Avrupa'nın doğusunda Katolikliğin başlıca merkezi olmuş ve Balkanlarda aktif bir şekilde güç ve nüfuz mücadelesine girişmişti. Habsburglar her zamanki yöntemlerine başvurarak Macar hanedanıyla evlilik bağı kurmak suretiyle Macaristan'da hak iddia ettiler. Sonunda, Kral Louis'nin 1526'daki Mohaç Meydan Savaşı'nda ölmesinin ardından, Habsburg hanedanı mensubu olan kayınbiraderi Ferdinand (V. Şarlken'in kardeşi) Bohemyalı soylulara rüşvet vererek kendini kral seçtirmeyi başardı. Yanoş Zapolya önderliğindeki milliyetçi Macar soyluları ona karşı çıktı. Akabinde Zapolya Türk tarafına geçse de, bu durum Türklerin imajını düzeltmeye yetmedi. Dolayısıyla, Avrupa'nın en kuvvetli iki hükümdarı olan Kanuni Sultan Süleyman (1520-66) ile 1519'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başına geçen V. Şarlken kendilerini kıyasıya bir rekabetin içinde buldular. Her ne kadar Hıristiyanlıkla Müslümanlık arasında bir savaş gibi gözükse de aslında bu, bir güç mücadelesinden başka bir şey değildi. 1918'de her iki imparatorluğun yıkılmasına kadar devam eden Osmanlı-Habsburg rekabeti Avrupa tarihi açısından son derece büyük bir önem taşıyordu.

Sultan Süleyman Orta Avrupa'ya ilerlediği sırada İran'ın meydan okuyuşuyla karşılaştı. İran'ın Şii hükümdarları, 1514'te ağır bir yenilgi almış olmalarına karşın yeniden toparlanmışlar, Türklere meydan okumaya devam ediyorlardı (1925'e kadar bütün İran hükümdarları

Türk kökenli olsa da din kavmiyetten daha baskın çıktı). Türkler 1516-1517'de Suriye ve Mısır'ı fethedip Kutsal Topraklar'ın denetimini ele geçirerek Sünni İslâm'ın baş destekçisi ve savunucusu olarak konumlarını pekiştirdiler. Aslında bu, on birinci yüzyılda Selçukluların lideri Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'taki halifeyi Büveyhoğulları'nın elinden kurtarıp Müslüman ümmetinin en yüksek yöneticisi olarak yeniden tahtına oturtmasıyla başlayan bir roldü. Güvenilir kaynaklara göre Sultan Selim, Suriye ve Mısır'ı fethettikten sonra, muhtemelen 1517 yılı civarında bir tarihte Halife Mutevekkil'i İstanbul'a davet etmiş ve halife unvanını padişah olarak kendi üzerine almıştı.¹⁰ Böylece Osmanlı padişahı resmen Müslüman ümmetinin başı haline gelmişti. Ancak Peygamber'in ailesinden, yani Kureyş soyundan gelmedikleri için hiçbir zaman tam anlamıyla halife olduklarını iddia etmediler. Osmanlı padişahlarının resmî unvanı, "hilafetin sığınağı" anlamına gelen *hilafet penahî* idi (Osmanlı padişahlarının, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına, bilhassa da Abdülhamit döneminde hilafetin Batı tehdidine karşı güçlü bir dayanak haline gelmesine kadar halife unvanını nadiren kullanmalarının sebebi belki de budur). Halife, Mekke ve Medine'yi düzgün şartlar altında tutmak ve Müslümanlığın Kutsal Toprakları'na *hac* veya *umre* ziyareti gerçekleştirmek isteyen bütün Müslümanların buraya serbestçe ulaşmalarını temin etmekle yükümlüydü.

On altıncı yüzyılın başlarında Şiiiliğin İran'da bir devlet dini olarak ortaya çıkması Osmanlılarla Orta Asya Türkleri arasındaki eski etnik ilişkilere yeni bir siyasal boyut kazandırdı. Osmanlı Türklerinin benimsedikleri ilk Müslümanlık, mistik popüler tarikatların hâkim pozisyonundan dolayı, dili esasen Türkçe (Balkanlarda Slavca) veya Farsça (Buhara ve Semerkant'ın bazı yerlerinde) olan bir "uç dini" niteliğindedir. Esasen Ahmet Yesevi (ö. 1166) ve takipçileri tarafından

10 Halifeliğin bu şekilde resmen Osmanlı hanedanına geçip geçmediği uzun müddet tartışılmıştır. Osmanlı hükümeti 1880'lerde halifeliğin Osmanlı'ya geçişiyle ilgili belgenin mevcut olduğuna ve her yıl İstanbul halkı tarafından görüldüğüne dair resmî bir açıklama yapmıştır.

geliştirilen bu mistik popüler Müslümanlık, her ne kadar Türkler İslâm'ın temel esaslarına bağlı kaldılarsa da, şaman ritüellerini de içinde barındıran yerli kültürün İslâm'ın içinde özümsemesiyle oluşmuştu. Göç eden Türk aşiretleri tarafından Anadolu'ya getirilen ve Hacı Bektaş Veli, Sarı Saltuk ve Yunus Emre gibi şahsiyetler tarafından yayılan din, bahsedilen bu Türkleşmiş, serbest ve hümanist İslâm'dı. Sarı Saltuk'un Balkanlarda İslâmiyet'i yayarken yaptığı kahramanlıkları anlatan ve Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Cem Sultan'ın emriyle kitap haline getirilen *Saltukname*, Sarı Saltuk'u Yesevi'nin takipçisi olarak sunmaktaydı. Yine Yesevi'yle bağlantılı olan Bahaeddin Nakşibendi (1318-1389) bu Orta Asya İslâm'ına, Yesevi'nin aralarında en çok faaliyet gösterdiği göçebelere ziyade şehirli kesime daha uygun gelen sistematik ve geleneksel bir yorum kazandırdı.

On dördüncü yüzyıldan itibaren yüzlerce, hatta binlerce Nakşibendi şeyhi Anadolu ve Balkanlarda vaazlar verip tekke ve zaviyeler kurdu. Bunun sonucunda birçok Türk, dinî ilimlerin yanı sıra Orta Asya'nın çok ileri gittiği doğa bilimlerini öğrenmek için Buhara ve Semerkant'taki meşhur okullara gittiler. Müslümanların günümüzde "Araplara" ve "Farslara" isnat edilen felsefe, matematik ve tıp alanındaki keşifleri; İbn Sina, Farabi ve Biruni gibi hocaların tedrisatından geçmiş Orta Asyalılara aitti. Osmanlı rasathanesini kuran Ali Kuşçu Timurlenk'in torunu Uluğ Bey'in dostu ve meslektaşydı. Uluğ Bey gökbilimci olmasının yanı sıra Semerkant'ın da hükümdarıydı. Çalışmalarını yürütmüş olduğu yerde kurulan müzede, kullandığı teleskop ve yaptığı matematik çalışmaları görülebilmektedir.

Şii İran'ın Şah İsmail (ö. 1525) liderliğinde yükselişe geçmesi, Muhammed Şeyban liderliğinde ilk Özbek devletini kuran Şeybanileri Osmanlı desteği aramaya itti (Şeyban ismi Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci'nin soyundan gelen Şiban'dan gelir ve Orta Asya'da belli bir siyasal emperyal devamlılığın göstergesidir). 1405'te Timur'un ölümünün ardından Timur İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Kazaklar ve Özbekler proto etnik-millî gruplar olarak ortaya çıktılar. Timur Orta Asya'nın etnik Türk karakterini ön plana çıkarmış ve Orta

Asya'nın Türkî elitlerinin *lingua franca*'sı olan ve zamanla Farsçanın yerini alarak çeşitli şekillerde yirminci yüzyıla kadar varlığını sürdüren Çağataycanın temellerini atmıştı. Böylelikle on beşinci yüzyılda dil ve kültür düzeyinde başlayan Türk-İran cepheleşmesi on altıncı yüzyılda dinî bir boyut kazandı. Orta Asya'nın büyük bir kısmını idare eden Özbek hükümdarlar, bilhassa II. Abdullah (1561'den sonra *de facto* hükümdar) ve onun amcası olan Pir Muhammed durmadan saldırdıkları İran'a karşı Osmanlı desteği aradılar.

Osmanlı padişahları İran hükümdarları üzerindeki baskılarını artırmak için Özbeklerden yoğun olarak faydalandılar ve 1557-59'da bilhassa Özbek hükümdarların ısrarı sonucunda, 1556'da Rusya tarafından ele geçirilmiş olan Astrahan yolunu açarak Orta Asyalı hacıların Mekke'ye gitmelerini mümkün kılmak amacıyla bir Rusya seferi düzenlediler. Özbekler ve Osmanlılar arasında karşılıklı elçiler gönderme geleneği yüzyıllarca sürdü. 1914'te bile Buhara ve Hive, 1860'ların ortalarından sonra Rus koruması altına girmek zorunda kalmış olmalarına karşın, İstanbul'da diplomatik temsilci bulundurmaya devam ediyorlardı. Bu görevi genellikle İstanbul'daki Özbekler Tekkesi'nin şeyhi yerine getirmekteydi. Orta Asyalıların bu diplomatik geleneği cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda "Türkleşmelerinden" sonra bile devam etti. Son Özbekler şeyhinin bir akrabası 1930'da Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin Washington'daki Birinci Büyükelçiliği görevine atandı. Türk büyükelçisinin oğullarından biri olan Ahmet Erteğün, ABD'de yaşayan önde gelen Türk Amerikalılardan biridir.

Osmanlı Türkleriyle Orta Asya arasındaki ilişkiler kabaca 1100 yılından 1917-18'e kadar sürekli, yoğun ve çok yönlüydü. Öyle ki on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda bazı Orta Asya hükümdarları kendi yönetimlerini meşrulaştırmak için Osmanlı padişahından tahta çıkmalarını onaylamalarını istediler. Kaşgarlı (şu an Çin'deki Sincan özerk bölgesi sınırları içinde) Yakup Bey (ö. 1877) gibi bazıları Osmanlı parası basmayı ve Cuma hutbesinde bir üst merci olarak Osmanlı padişahının adını anmayı bile kabul ettiler. Bugün, Türkiye Türkleriyle Orta Asya arasındaki tarihsel ilişkiler yeniden canlandı-

ça, efsanevi geleneksel şahsiyetler de millileştiriliyor. Ahmet Yesevi bir Kazak millî kahramanı haline gelmiş durumda, Özbekler de Nakşibendi'yi benimsediler. Çünkü bu büyük bilgelerin türbeleri Kazakların ve Özbeklerin millî sınırları içinde bulunuyordu. Yesevi Türkistan'da Timur tarafından inşa edilmiş olan muhteşem bir türbede yatıyor (türbe Türkiye'nin desteğiyle Türk mimarları tarafından onarıldı), Nakşibendi ise Özbekistan'daki Buhara yakınlarında bulunan kendi köyünde. Türkistan'da (Yesevi'nin adını aldığı Yesi'de) Kazakistan devletinin himayesinde bütün Türkler için bir Yesevi Üniversitesi kuruldu.

Türkler ve Avrupalılar arasındaki cepheleşmenin ardında yatan kültürel-dinî temellerde fevkalade değişimler meydana geldi. 1515-1541 öncesinde cepheleşme Balkan sınırlarının çok da uzağında değildi. Ne var ki kavga Orta Avrupa ve Batı Akdeniz'e taşınınca; II. Pius, X. Leo ve V. Pius gibi papalar tarafından uzun zamandır ifade edilmekte olan görüş yeniden itibar kazandı. Buna göre Türkler Macaristan'ı fethederse, Almanların ve İtalyanların çok geçmeden onlara boyun eğeceğine ve Hıristiyan inancının yok olacağına inanılıyordu. Sonuçta Papalık, Batı Avrupa ve İspanya'da zaten tartışmalı olan hâkimiyetlerini meşrulaştırmak için Türklere karşı giriştikleri mücadeleyi Hıristiyanlığın İslâm karşısındaki ölüm-kalım savaşı olarak sunan Habsburglarla sağlam bir ittifak içine girdi. Osmanlılarla Habsburglar arasındaki askerî mücadele, Avrupadaki kitapçıları dolduran binlerce Türk düşmanı kitap, kitapçık, oyun ve resmin de gösterdiği gibi, dinî ve kültürel boyutlar kazandı.¹¹

11 Bu literatür sayısız incelemeye konu olmuştur. Bu konuda belki de en iyi ve benzersiz kaynak Normal Daniel'in kitabıdır. Bkz. *Islam, Europe and Empire* (Edinburgh: The University Press, 1966). Ayrıca bkz. C. D. Rouillard, *The Turk in French History: Thought and Literature, 1520-1660* (Paris: Boivin, 1940); C. Chew, *The Crescent and the Rose* (New York: Oxford University Press, 1937); J. W. Bohnstedt, "The Infidel Scourge of God: The Turkish Menace as Seen by the Pamphleteers of the Reformation Era", *Transactions of the American Philosophical Society* LVIII, no. 9 (1958).

Avrupa'nın iki dev hükümdarı V. Şarlken ile Sultan Süleyman arasında büyük bir mücadele yaşanırken reform hareketleri başlamış, yükselişe geçen Fransa ve İngiltere ile Türkler arasında yeni ticari-askeri ilişkiler kurulmuştu. Zamanla bu yeni durum Osmanlı-Habsburg mücadelesini gölgede bıraktı. Batılı yazarlar Türklerin yeni bir Avrupa'nın oluşumuna katkılarını, tamamen kendi çıkarlarıyla ilgili olduğu gerekçesiyle görmezden gelmişlerdir. Her ne kadar Osmanlı padişahlarının askeri, ekonomik ve siyasal olarak Fransa'yı desteklemelerinin Habsburgları dengeleme arzusundan kaynaklandığı doğru olsa da, süreç içinde Osmanlılar ulus devletin yeni Avrupa'nın temel siyasal örgütlenme şekli haline gelmesine de yardım etmiş oldular. Sonuçta kendileri de aynı örgütlenme şeklini benimsediler.

Fransız-Türk yakınlaşması, krallığının ilk döneminde Türklere karşı bir Haçlı savaşı örgütlemesine karşın, 1525'te Pavia'daki savaşı kaybedip V. Şarlken tarafından hapsedildikten sonra elçisi Frangipani'yi yardım için Sultan Süleyman'a gönderen Fransız Kralı I. Fransuva döneminde başladı. Zamanla Türk kadırgaları Fransa'daki Rhone Irmağı'nda görünmeye başlarken, Anadolu ve Balkanlardan gelen Müslüman askerler Fransa'nın kimliğini ve bağımsızlığını korumak için Habsburglarla savaştılar. 1536'da Fransızlara İstanbul'da ilk yerleşik elçiliği kurma izni verildi ve kendilerine kapitülasyon olarak bilinen kapsamlı ticari ayrıcalıkların yanı sıra Hıristiyanların kutsal topraklarında da özel haklar tanındı. Böylelikle Fransa, Ortadoğu'da tutunacak sağlam bir zemin buldu ve bu konumunu 1943-46'da Suriye ve Lübnan'ı nihai olarak terk edene dek de korudu.¹² Fransızlar sürekli olarak Türklerin güvenini kötüye kullansalar da, Türkler düşmanlarının hiçbirine kin ve intikam duyguları beslemeyi başaramadılar. Nitekim yirminci yüzyılın başında milliyetçi yazar Celal Nuri, Türklerin millî nefret duygusuna hiçbir şekilde sahip olmadıklarını,

12 Türk-Avrupa ilişkileri hakkında en iyi kaynak muhtemelen şudur: Dorothy M. Vaughan, *Europe and the Turk-A Pattern of Alliances, 1350-1700* (Liverpool: Liverpool University Press, 1954).

buna karşılık Balkan Hıristiyanlarının milliyetçi uyanışlarının dinsel nefrete dayandığını ileri sürecekti (Başka bir yazar bağışlayıcılık ve geçmişteki haksızlıkları unutmak gibi asil hasletlerin Avrupalıların gözünde Türklerin imajını düzeltmeye yetmediğini söyleyerek Celal Nuri'ye cevap vermiştir).

1538'de I. Fransuva Aigues-Mortes'de V. Şarlken ile barış yaptı ve Türklere karşı Haçlı savaşına katılmaya söz verdi. Bununla birlikte Türklerin Habsburglar ve Papalık üzerinde oluşturduğu baskı, Protestanlara biraz nefes alma fırsatı ve belli bir hareket özgürlüğü sağlıyor, bu da mücadelelerine destek oluyordu. Aynı durum Martin Luther'i Papalık'ın politikalarını sorgulamaya sevk etti. Papanın Türklere karşı Haçlı savaşını desteklemek için para toplama çabaları, bilhassa Johann Tetzel'in cennette toprak vaadiyle endüljans denilen af belgelerini satışı çıkartması, Luther'i Türklere karşı yürütülen savaşı "Tanrı'nın hükmüne karşı din dışı bir direniş" olarak suçlayan meşhur tezlerini yayınlamaya iten belli başlı etkenler arasındaydı.¹³ Tıpkı Erasmus gibi Luther de Türkleri, Avrupa'ya günahlarını hatırlatsın diye Tanrı'nın gönderdiği bir uyarıcı olarak görüyordu.

Esasen Fransa ve İngiltere'nin temsil ettiği "yeni" Avrupa ile Habsburgların ve Papalık'ın temsil ettiği "eski" Avrupa arasındaki ilişkilerde Türklerin oynadığı rol ve Osmanlı topraklarının zenginliği Türklerin toplumsal hayatları ve inançları hakkında belli bir merak uyandırdı. Kraliçe I. Elizabeth ve Sultan Süleyman inançlarını tartıştılar. Protestanlık İslâm'a benzetildi.¹⁴ Protestanlar Türklerin din anlayışının kendilerinininkine benzediğini düşünmekle birlikte, "tamamlanmamış" ve "tam anlamıyla vahyedilmemiş" bir din olarak gördükleri İslâmiyet'te hâlâ ısrar ediyor oluşlarına şaşırıyorlardı. I.

13 A.g.e., s. 106-7.

14 Bkz. L. B. Baumer, "England, the Turk and the Common Corps of Christendom", *American Historical Review* (Ekim 1944): 26-48; S. A. Fischer Galati, "The Turkish Impact on the German Reformation, 1520-1555", Doktora tezi, Harvard University, 1949; K. M. Setton, "Kutheranism and the Turkish Peril", *Balkan Studies* III (1962): 133-66 ve "Leo X and the Turks", *Proceedings of the American Philosophical Society* CXIII (1969): 367-424.